

BUDDHALIK, TÖVBE VE BİLİNCE DAİR ESKİ UYGURCA METİN PARÇALARI

OLD UYGHUR FRAGMENTS ON BUDDHAHOOD, REPENTANCE AND CONSCIOUSNESS

Betül ÖZCAN^{*} 

Öz

1899 yılı itibarıyla Türkistan’da bulunan bazı çevrelere – Kaşgâr, Bin Buda Mağaraları, Turfan, Miran, Hoço ve Kızıl – ilgi artmış ve bu bölgelere çeşitli keşif gezileri düzenlenmiştir. Bu keşif gezileri neticesinde bölgelerde çoğunluğunu Budist metinlerin oluşturduğu yirmiden fazla farklı dilde yazılmış olan el yazmaları, işlemler, resimler, tablolar vs. ele geçirilmiştir. Söz konusu belgeler hiç vakit kaybedilmeden çalışılmaya ve yayımlanmaya başlanmıştır. Bir kısmı bütünlüklü bir kısmı ise parça şeklinde günümüze ulaşan Budist Uygur metinleri çeşitli konuları içerisinde barındıran geniş bir çeviri edebiyatı meydana getirmiştir. Özellikle Budist Uygur metinleri *Tripitaka* adı verilen bir kitap külliyyatından oluşmaktadır. Bu külliyyat içerisinde türlü meselelere ilişkin müstakil metin parçaları yer almaktadır. Bu çalışma Buddhalık, tövbe ve bilinç hakkında altı parçanın neşrini konu almaktadır. Bu bilgiler temelinde ve yazılı belgelerin sunmuş olduğu veriler ışığında şimdiye kadar neşredilmemiş olan ve 95 satır hacmindeki söz konusu metin parçaları bugün Berlin Turfan Derlemesi U 2023; U 3231; U 5029; U 2090; U 2286 ve U 1858 arşiv numaralarına sahiptir. Çeşitli meselelerin yer aldığı muhtelif metin parçalarından oluşan bu metin parçalarının yazı çevirimine, harf çevirisine, Türkiye Türkçesine aktarılması, metne ilişkin açıklamalarına, sözlük ve dizinine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Budizm, Buddhalık, tövbe, bilinç

Abstract

As of 1899, interest in certain regions of Turkestan – Kaşgar, the Thousand Buddha Caves, Turfan, Miran, Hoço, and Kızıl – began to increase, leading to a series of expeditions to these areas. These expeditions yielded the discovery of manuscripts, engravings, paintings, and other artifacts written in over twenty different languages, the majority of which were Buddhist texts. Scholars began studying and publishing these documents without delay. The Buddhist Uyghur texts, some of which have survived to the present day in their entirety while others in fragmentary form, have created a corpus of translated literature covering a wide range of topics. Notably, many of these texts are party of the Buddhist *Tripitaka* and contain individual passages on various subjects. This study aims to publish six fragments related to Buddhahood, repentance, and consciousness. These 95-line fragments, currently housed in the Berlin Turfan Collection

* Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum / Türkiye, betulyasarbas@erzurum.edu.tr, Erzurum / Türkiye, ORCID: 0000-0001-7463-8769



under the archive numbers U 2023; U 3231; U 5029; U 2090; U 2286 and U 1858, are analyzed in light of the information provided by the manuscripts. This article mainly includes the transcription, transliteration, translation into Turkish language, textual commentary, and dictionary and index of these cited fragments, which consist of various passages addressing several topics.

Keywords: Old Uyghur, Buddhism, Buddhahood, repentance, consciousness

Giriş

840 tarihinde Tanrı Dağları'nın kuzeyinde bulunan Uyğur Bozkır Kağanlığı Kırgızlar tarafından yıkıldıktan sonra Uyğurların bir kısmı güneye giderek Gansu Uyğur devletini, diğer bir kısmı güneybatıya giderek Turfan Uyğur devletini kurmuştur. Her iki devlet de önemli merkezî alanlarda varlığını devam ettirmiş ve bunun sonucunda çeşitli topluluklarla bir arada yaşama olanağı elde etmiştir. Özellikle Uyğurlar Budizm, Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlık gibi dinî çevrelere dâhil olmuş, bu dinleri daha yakından tanımak için eserlerini Türkçeye tercüme ederek bir çeviri edebiyatı meydana getirmiştir. Eski Türkçe sahasının ikinci evresini oluşturan Eski Uyğur Türkçesi, edebî kaynak sayısı ve söz varlığı runik harfli Eski Türkçe belgelere göre bir hayli ileridedir. Uyğur döneminde çeşitli dinlere ait terimlere Türkçe karşılıklar verilerek ya da var olan sözcüklere yeni anlamlar yüklenerek olgun sayılabilecek bir edebiyat meydana getirilmiştir. Büyük çoğunluğunu çevirilerin oluşturduğu Budist Uyğur metinleri *tripitaka* “üç sepet” [=abhidharma-vinaya-sūtra] adı verilen bir kitap külliyyatından oluşmaktadır. Bu külliyyat içerisinde türlü meselelere ilişkin müstakil metin parçaları yer almaktadır.

Verilen bilgiler temelinde ve yazılı belgelerin sunmuş olduğu veriler ışığında bu çalışmada Buddhahık, tövbe ve bilinç kavramlarını konu alan metin parçaları incelenecektir. Şimdiye kadar neşredilmemiş Eski Uyğurca bu metin parçaları bugün Berlin Turfan Derlemesi'nde korunmaktadır. Söz konusu meselelere ilişkin muhtelif metin parçalarından oluşan bu altı metin parçası 95 satır hacminde olup arşiv numaraları şu şekildedir: U 2023 (o. F.), U 3231 (T III M 123; T III 123.501), U 5029 (T II Y 60), U 2090 (o. F.), U 2286 (T I α 512; T I α) ve U 1858 (T II Y 14).

Çalışmaya dâhil edilen ilk metin parçası U 2023 (o. F.) arşiv numarasını taşımaktadır. Parçanın ön ve arka yüzlerinde 5 satır olmak üzere toplam 10 satırdan oluşmaktadır. Bu metin parçasının dış çerçevesi Simone-Christiane Raschmann tarafından tespit edilmiştir.¹ Parçanın içeriğine yönelik Raschmann'ın da ifade ettiği üzere metin parçasında sekiz büyük cehennem anlatılmaktadır. Bu sekiz büyük cehennem isimleri metin parçasının arka yüzünde sıralanmıştır. Eksik olan cehennem isimleri bazı ek kalıntılar sayesinde tamir edilmiştir. Metnin ön yüzü ise çok fazla hasarlı olduğundan konu tespiti sağlanamamıştır. Bu çalışma, metnin 001-010. satırlarını oluşturmaktadır.

1 URL-1 [Erişim tarihi: 01.08.2024].

Çalışmada ele alınan ikinci metin parçası U 3231 (T III M 123; T III 123.501) numaralı parçadır. Ön yüzünde 5, arka yüzünde 3 olmak üzere toplam 8 satırlık Eski Uygurca metninden oluşmaktadır. İlgili metin parçasının ön yüzü nispeten okunabildiyse de arka yüzünde orta satır dışındaki diğer satırlarda harf kalıntısından başka bir şey bulunmamaktadır. Bu metin parçasının dış çerçevesi Simone-Christiane Raschmann tarafından belirlenmiştir.² Bugün hangi metne ait olduğu bilinemese de parçada genel olarak Budist öğretisinden, cakra tekerleğinden, baht sembolünden ve dua muskalarından bahsedildiğini söylemek gerekir. Bu çalışma, metnin 011-018. satırlarını oluşturmaktadır.

Yazıya dâhil edilen üçüncü metin parçası U 5029 (T II Y 60) isimli numarayı taşımaktadır. Metin parçasının sadece ön yüzü bulunmaktadır ve bu yüz de 16 satırdan oluşmaktadır. Hasarlı olsa da büyük oranda okunup anlamlandırılabilen bir metin parçasıdır. Bu metin parçasının dış çerçevesi Simone-Christiane Raschmann tarafından tespit edilmiştir.³ İlgili metin parçasında Raschmann'ın da belirttiği gibi günahlardan tövbe etme konusu yer almaktadır. Her ne kadar tövbe metinlerinin büyük bir kısmı Manihaist Uygur edebiyatına ait olsa da azımsanmayacak derecede Budist Uygur edebiyatında da tövbe metinleriyle karşılaşılmaktadır. Küçük bir tövbe metnini içeren bu metin parçasında Budizm'de günahlardan tövbe etmek için uygulanan birkaç ceza yönteminden de bahsedilmektedir. Örneğin; kişiyi aç ve susuz bırakmak, soğukta bırakmak, kişinin damarını kesmek, eliyle sinirine vurmak gibi farklı ceza yöntemleri anlatılmıştır. Bu çalışma, metnin 019-034. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada yer alan dördüncü metin parçası U 2090 (o. F.) isimli numarayı taşımaktadır. Hem ön ve hem arka yüzü 11 satırdan oluşan bu metin parçası toplam 22 satırdır. Metnin ön yüzü çok fazla hasar almamıştır ve konu bütünlüğüne sahiptir. Arka yüzü ise çok fazla hasar aldığından metin bütünlüğü de söz konusu değildir. Yine parçanın arka yüzünde fazlaca ek kalıntıların varlığı metnin hasarını ortaya koymaktadır. Bu metin parçasının dış çerçevesi Simone-Christiane Raschmann tarafından hazırlanmıştır.⁴ Metin parçasının içeriğine yönelik Raschmann'ın da belirttiği gibi Buddhalığın yolundan, on türlü gidişattan, bilginin on türünden, riyazetin nasıl aktarılacağından bahsedilmektedir. “Mahāyāna Budizmi'nde Bodisattvaların aydınlanmaya ulaşmak için uyguladıkları riyazetlere *pāramitā* denilmektedir. *Pāramitā*'lar canlıları doğum-ölüm döngüsünden kurtaran ve onların ızdıraplarına son veren ilkelerdir.”⁵ Hangi metne ait olduğu belirlenemeyen bu çalışma, metnin 035-056. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmadaki bir diğer metin parçası U 2286 (T I α 512; T I α) arşiv numarasına sahiptir. Bu metin parçasının her iki yüzünde beşer satır olmak üzere toplam 10 satır yer almaktadır. Bu metin parçasının ilk ve son satırları yırtılmıştır. Parçanın arka yüzü ön yüzüne oranla daha fazla yıpranmış ve hasar görmüştür. Bu metin parçasının dış çerçevesi Simone-Christiane Raschmann

2 URL-2 [Erişim tarihi: 01.08.2024].

3 URL-3 [Erişim tarihi: 01.08.2024].

4 URL-4 [Erişim tarihi: 01.08.2024].

5 Hacer Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

tarafından tespit edilmiştir.⁶ Raschmann'ın ifade ettiği gibi metnin ön yüzünde iyi amel işlemeyenlerden, ifritten ve ihtirastan; arka yüzünde ot ve ağaçtan, alevden bahsedilmektedir. Hangi esere ait olduğu tespit edilemeyen bu çalışma, metnin 057-066. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada yer alan altıncı metin parçası ise U 1858 (T II Y 14) arşiv numarasına sahiptir. Metnin ön yüzü 15, arka yüzü 14 olmak üzere toplam 29 satırdan oluşmaktadır. Büyük oranda bütünlüklü olan bu metnin sadece ön yüzündeki son satırı ile arka yüzündeki son iki satırı hasar görmüştür. Bu metin parçasının dış çerçevesi Orçun Ünal tarafından hazırlanmıştır.⁷ Metnin ön yüzünde altı türlü esasın duyu uzuvlarını bir araya getirdiğinden, düzenlediğinden ve sakladığından bahsedilir. Bu duyu uzuvlarından biri olmadığında diğlerinin de var olamayacağı ya da eksik kalacağı anlatılır. Parçanın arka yüzünde türlü öğretilerden ve bu öğretilerin yok olabileceğinden bahsedilir. Hangi esere ait olduğu tespit edilemeyen bu çalışma, metnin 067-095. satırlarını oluşturmaktadır.

Eski Uygurca bu metin parçaları *Buddhalık, tövbe ve bilinç* gibi Budist kavramlara yönelik bilgiler vermesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada mevzubahis metin parçalarının yazı ve harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarılması, açıklamaları, dizin ve sözlüğü yer almaktadır. Yazı çevirimi hazırlanırken *Uigurisches Wörterbuch*'ta takip edilen yazı ve harf çevirisi yöntemi takip edilmiştir.⁸ Altı ayrı metin parçasından oluşan bu çalışmada bazı parçaların çok fazla hasar görmesi, kimi satırlarda ek kalıntıların olması metin tamirini güçleştirmiştir. Metni Türkiye Türkçesine aktarırken bazı yerlerde görülen hasarlı kısımlardan ötürü her satırla tek tek ilgilenilerek aktarım yapılmıştır. Metnin bağlamı göz ardı edilmeden kimi satırlarda da onarılmıştır. Bu çalışmanın açıklamalar kısmında Eski Uygurca metinlerde ilk kez yer alan kelimelere ve Budist ifadelerin açıklamasına yer verilmiştir. Çalışmanın sözlük kısmı alfabetik sırayla dizini ise bağlamalı bir şekilde hazırlanmış; özellikle madde başlarında kelimelerin metinde tanıklandığı hâllerine ve tamir şekillerine yer verilmiştir.

Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

U 2023 (o. F.)

Ön

(001)	01	... ämg[äk]
		lwk 'mk//
(002)	02	tep teşär
		typdys'r/
(003)	03	sözl(ä)yü „
		swyz lyw /.../lym „ ty/

6 URL-5 [Erişim tarihi: 01.08.2024].

7 URL-6 [Erişim tarihi: 01.08.2024].

8 Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien Lieferung 1-6: a-ärñäk*, Steiner, Wiesbaden 1977-1998, s. 9-10 ve s. 13-14; Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. 1. Verben. Vol. 1: ab – -äzüglä – Steiner, Stuttgart 2010, s. XXXIII-XXXV.*

- (004) 04 ... [kō]ḡūlin āšidzūn
myš ///kwlyn 'šydswn /
- (005) 05 bo [ça]mb[u]divip yertinçüdä iki tūmā[n]
pw //mp/dyvyp yyrtynçwd' 'yky twym '
Arka
- (006) 01 [ikinti ulu]g t[a]pan
... .. //q t/p'n
- (007) 02 [tamu] [üçünç] [ta]mu ,, tör-
/// //mw ,, twyr
- (008) 03 [tünç] ,, beşinç [sa]ngat
/// ,, pyşynç //nkq 't
- (009) 04 [tamu] ... [altınç ka]tasutur tamu ,, [ye]tinç
/// //t' swdwr t' mw ,, //tynç
- (010) 05 ... [tamu sākizinç] ... tamu ārür ,, bo sākiz ulug tamu
... /// //t' mw 'rwr ,, pw s'kyz 'wlwq t' mw
U 3231 (T III M 123; T III 123.501)
Ön
- (011) 01 t(ä)ḡridām
... .. /.. .. mkryd' m /// /.. .. l
- (012) 02 [yamağ]lıg tonları talvırtı ,, yüz
... .. /// lyq twn l'ry t'lyrdıy ,, ywz
- (013) 03 [yertin]çü yer suvdakı ısı [t]arığı
... .. ///çw yyr swv d'qy 'ysy /'ryqy
- (014) 04 şazınınıñ ç[(a)ki]r tilgāni
... .. .ln ş'syny nynek ç//r tylk'ny
- (015) 05 [tör]t yınaktın sa[ç]ıltı ,, ig
... .. ///t yynk 'qdyn s'çylty ,, 'yk
Arka
- (016) 01
... .. /// // ///
- (017) 02 bo svašt'ik mantır[a]
... .. pw sv'styk m'ndyr/
- (018) 03
... .. ///
U 5029 (T II Y 60)
Ön
- (019) 01 kılıp asrasın topolgusı
qylyp 'sr'syn twpwlqwsy
- (020) 02 ,, çeu (oku: çiu) t[ö]ḡürgä
/.. ..w ,, ç'w t/nkwrk'
- (021) 03 kälürü ,, kişänlärig keñ
k'lwrw ,, kyş 'nl 'ryk kynk

- (022) 04 y(i)ti ugragda ulatı
yty 'wqr'q d' 'wl'ty /ys
- (023) 05 anuklayu tutup „ antag törlüg
'nwql'yw twtwp „ 'nt'q twyrlwk
- (024) 06 k(ä)lti yem „ bultum bulunç töz[lüg]
klty yym „ pwlwtm pwlwnç twyz ///
- (025) 07 kügürü (*oku: kigürü*) tavrati yügürtü „
kwykwrw t'vr'ty ywkwrw „ yw/... ..
- (026) 08 [u]/[a]nturu tutup üç törlüg
//l/ntwrw twtwp 'wyç twyrlwk
- (027) 09 yaratıgın üzäläyü yaraşıp
y'r'tyqyn 'wyz 'l'YW y'r'syp
- (028) 10 tayinka tavrannmakın yüz yüg[ärü] ... çe[ü] (*oku: çiu*)
t'yynq' t'vr'nm'qyn ywz ywk/// /ç'/
- (029) 11 kılıp „ aşsız açurup suvs[atıp]
yk ///y/... qylyp „ 'ş syz 'çwrwp swvs/// ...
- (030) 12 toñuru „ buşın b(ä)kl(ä)yü „ b(ä)kin tıgrat[ıp] ...
twnkwrw „ pwşyn bklyw „ pkyn tyqr't//
- (031) 13 tamırın käsä „ eligin tokıyu şıñır[in]
t'myryn k's' „ 'lykyn twqyyw synkyr//
- (032) 14 [t]öp[ör]ä u[r]u „ agtaru toñtaru „
/wy// 'w/w „ 'qt'rw twnkdrw „ t/... ..
- (033) 15 tarta turgurup „ oot
... .. /t'rt' twrqwrwp „ 'wwt
- (034) 16
... .. /// //
U 2090 (o. F.)
Ön
- (035) 01 [o]nunç
... .. //nwnwç
- (036) 02 alk[u] ... b[o]dis(a)t(a)vka
... .. q'n 'lq/ p/dystvq'
- (037) 03 [azk(i)]ya „ kayu uluş balıktakı tın[l(i)g]
... .. ///y' „ q'YW 'wlwş p'lyq d'qy tyn//
- (038) 04 ažunlarda burhanlar ädgüsij[ä]
... .. 'z wn l'rd' pwrq'n l'r'dkwsynk/
- (039) 05 „ on törlüg yorıklar „ on törlüg
kl'r „ 'wn twyrlwk ywryq l'r „ 'wn twyrlwk
- (040) 06 [buyan] ävirä bilmäklär „ on törlüg yer oron
//// 'vyr pylm'kl'r „ 'wn twyrlwk yyr 'wrwn
- (041) 07 m(a)hakalp uzun [ü]d üzä bışguluk „ altı
mq'q'lp 'wz wn ///d 'wyz 'pyşqwlwq „ 'lty

- (042) 08 [tör]/üg , säkiz biligin yarılıp tört törlüg
 ///lwk , s'kyz pylykyn y'rylyp twyrt twyrlwk
- (043) 09 adırn üzä bili/gülük ärtöktäg kertü
z 'dyrtıy 'wyz 'pyly/kwlwk 'rdwkt'k kyrtw
- (044) 10 [är]klig burhanlar kölöki bodis(a)t(a)vlar yorıkı
 //klyk pwrq'n l'r kwylwky pwdystv l'r ywryqy
- (045) 11
 t// / /
 Arka
- (046) 01
 pw///
- (047) 02
 p// lk tw/
- (048) 03
 /..t/ lk k' /
- (049) 04 [a]dalgı tuğalı[g]
 /// 'q q' ty///l'ş //d'lyq twt'ly/
- (050) 05 azka üzümüz täğsilsär yok bolzun
 ''z q' 'wyz wmwz t'kşyls'r ywq pw/z wn
- (051) 06 ymā takı yovmak
 ym' t'qy /y//yk by///k ywvm'q t'nm'q
- (052) 07
 /// // y'tyk /// ///k 'wyrk... ..
- (053) 08 birägü tep yok kurug ...
 /// /// pyr 'kw //qswn typ ywq qwrwq
- (054) 09 küvençsiz yeg biliglig
 twk /// kwyv'nçsyzyk pylyklyk ...
- (055) 10 yavız nizvani tözin yetiz käsgäli
 y'vyz nyz v'ny twyz yn yytyz k'sk'ly
- (056) 11
 //rd//
U 2286 (T I α 512; T I α)
 Ön
- (057) 01 u[l]atı ,, tört orontakı ädgü kılınç tıltag ...
 'w/ty ,, twyrt 'wrwnr'qy 'dkw qylync tyl't'q t..
- (058) 02 yükünürçä tınmatın sönmä'in
 yynklwkwn ywkwnwr ç' tynm'tın swnm'tyn ...
- (059) 03 t(a)vr(a)[t]ı asur nizvani öçürgäli barır ,, as[ur] ...
 tvr/y 'swr nyz v'ny 'wyçwrk'ly p'ryr ,, 's// ...
- (060) 04 ymā inçä tep y[arlıkay]ır bo as[ur]
 ym' 'ynç' typ y////////wr pw 's//
- (061) 05
 /// .k

		Arka
(062)	01	 pwl//n ' //
(063)	02	ot ı ıgaç örtänürçä 'wt 'y 'yq'ç 'wyr't'nwrç' p/y ///
(064)	03	ot yalıntakı bolı täginmäädük ärür ,, 'wt 'y 'lyn t'qy pwly t'kynm'dwk 'rwr ,, ...
(065)	04	bo/muş üçün ısyıur oron tetir ,, pw/myş 'wyçwn 'yşyıwr 'wrwn tytyr ,,
(066)	05	 U 1858 (T II Y 14)
		Ön
(067)	01	[bü]rtmäk bulmaz ,, bürtmäk ///rtm'k pwlm'z ,, pwyrtm'k
(068)	02	[yo]k ärsär ,, sakınç ymä //q 'rs' r ,, s'qynç ym'
(069)	03	[ä]rmäz ,, sakınç turmasar /rm'z ,, s'qynç twrm's' r
(070)	04	[ö]lmäk tugmak ymä ///lm'k twqm'q ym'
(071)	05	bulmaz , altı törlüg töz pwlm'z , 'lty twyrlwk twyz
(072)	06	yıltız kaçıglar(ı)g kavırar ,, yylytz q'çyql'rq q'vyr' r ,,
(073)	07	terär yıgar kızläyür ,, altınç tyr' r yyq' r kyz l'ywr ,, 'ltyñç
(074)	08	tuymak tıyar täprätmäz bar- twym'q twy' r t'pr'tm'z p' r
(075)	09	maz , an[a] arhant kutın m'z , 'n/ 'rq'nt qwtyn
(076)	10	bulır ,, sezik inçä tep ter pwlyr ,, syz yk 'ynç' typtyr
(077)	11	arhantlar kurtulmakı antag 'rq'ntl' r qwrwlm'qy 'nt' q
(078)	12	 pr(a)tik(a)butlarıñ / prtykpwt l'rynk
(079)	13	 nätäg ärki , kekinç ///qy n't'k 'rky , kykynç
(080)	14	[bermäk] ... ,, pr(a)tik(a)but yetinç ///// /r ,, prtykpwt yytynç
(081)	15	 küçintä kwycynt'

		Arka
(082)	01	[a]lku törlüg törö tözsü[z] /lq̄w twyrlwk twyrw twyz sw/
(083)	02	yiltızsız tep ötkünür , yylytz syz typ 'wytkwnwr ,
(084)	03	terilsär avant terär tyryls'r 'v'nt tyr'r
(085)	04	saçılzar avant saçar , s'çyls'r 'v'nt s'ç'r ,
(086)	05	alkınur ulag üzülür alku 'lq̄ynwr 'wl'q 'wyz wlwr 'lq̄w
(087)	06	törö öçär yokadur birök twyrw 'wyç'r ywq̄'dwr pyrwk
(088)	07	terilsär yok kanta kalgäy tyryls'r ywq̄ q'nt' k'lk'y
(089)	08	avant ulag sapa[g a]lkinsar 'v'nt 'wl'q s'p' /lq̄yns'r
(090)	09	alkınur yokadur tägmäki kanta 'lq̄ynwr ywq̄'dwr t'km'ky q'nt'
(091)	10	bulgay , säkizİNç tuymak pwlq'y , s'kyz ynç twym'q̄
(092)	11	ärsär burhanlar ugrın 'rs'r pwrq'n l'r 'wqryn
(093)	12	ornagin ediz yaratı[g] 'wrn'qyn 'ytyz y'r'ty/
(094)	13	säkizİNç tuymakıg s'kyz ynç twym'q̄yq /.. ...
(095)	14	[ö]trü ođgurak ///trw 'wtqwr'q

Eski Uygurca Metnin Aktarılması

U 2023 (o. F.) (ön)

(001) ... sıkın[tı] (~Skt. *duḥkha*) (002) eğer söyleyse (003) söyleyerek ...
... .. (004) ... [iç]tenlikle duysun. (005) bu [Ja]mb[u]dvīpa dünyasında yirmi bi[n]

U 2023 (o. F.) (arka)

(006) [ikinci büyük]k T[a]pana (007) [cehennemi] [üçüncü] [ce]hennem,
dör[düncü] (008) beşinci Saṅghāta (009) [cehennemi] ... [altıncı Kā]lasūtra cehennemi,
[ye]dinci (010) ... [cehennemi sekizinci] ... cehennemdir. Bu sekiz büyük cehennem

U 3231 (T III M 123; T III 123.501) (ön)

(011) ilahî (012) [yama]lı elbiseleri uçuşturdu. Yüz (013) [dün]yadaki₂ [e]kini₂ (014) Budist öğretisinin (~Skt. *śāsana*) c[akr]a tekerleğini (015) [dör]t tarafa yayıldı. Hastalık

U 3231 (T III M 123; T III 123.501) (arka)

(016) (hasarlı satır) (017) bu baht sembolü (~Skt. *svastika*) (ve) büyü formül[ü] (~Skt. *mantra*) (018) (hasarlı satır)

U 5029 (T II Y 60) (ön)

(019) yaparak mütevazılığı anılayacağı (020) ceza bloğu₂ (021) getirerek, zincirleri geniş (022) keskin hedefte ve diğerleri (023) hazırlamaya devam edip, bunun gibi çeşitli (024) yemek geldi. Kök[lü] kazanç elde ettim. (025) çağırıp hızlıca (onu) koşturup (026) [u]l[a]ştırmaya devam ederek üç türlü (027) ihtişamını (ve buna) ilaveten uyum sağlayarak (028) Cakravartin'e (~Skt. *tāyin*) gayret göstermesiyle hazır bulu[nan]₂ ceza bloğ[u] (029) yaparak, aç (ve) sus[uz] bırakarak (030) soğukta bırakarak, sadakayı (~Skt. *dāna*) muhafaza ederek, sağlamlığını pekiştir[erek] ... (031) damarını keserek, eliyle vurarak siniri[ni] (032) [t]am[a]men çab[ala]yarak, kendi etrafında dönerek₂, (033) çekerek (ve) terbiye ederek, ateş (034) (hasarlı satır)

U 2090 (o. F.) (ön)

(035) [o]nuncu (036) bütün ... Bodhisattva'ya (037) [biraz]cık, hangi şehirdeki₂ can[ılı] ... (038) varlık şeklinde(ki) (~Skt. *gati*) Buddhalar(ın) faziletin[e] (039) on türlü gidişat, (040) [sevabın] aktarılması (~Skt. *pariṇāmana*) gibi bilginin on türlü, on türlü yer₂ (041) Mahākālpa uzun zaman (içinde) olgunlaşacak, altı (042) [tür]lü, sekiz bilgiyi ortaya çıkarıp dört türlü (043) farkıyla tanınacak, böylesi doğru, (044) [gü]çlü Buddhalar taşıtı Bodhisattvalar(ın) gidişatı (45) (hasarlı satır)

U 2090 (o. F.) (arka)

(046) (hasarlı satır) (047) (hasarlı satır) (048) (hasarlı satır) (049) [t]ehlikel[i]₂ (050) hırsla (~Skt. *abhidhyā*) öfkemiz dönüşürse yok olsun (051) bundan başka aldatma (052) (hasarlı satır) (053) birlikte söyleyerek boşluk₂ (054) kibirsiz en iyi bilgili (kişi) (055) kötü ihtiras (~Skt. *kleśa*) esasını₂ parçalayarak (056) (hasarlı satır)

U 2286 (T I α 512; T I α) (ön)

(057) ve di[ğer]leri, dört yerde iyi amel (işlemeye) (~Skt. *karma*) sebep (058) (saygıyla) eğildiğinde ara vermeden₂ (059) hızlı[c]a ifrit(in) (~Skt. *asura*) ihtiras(ını) (~Skt. *kleśa*) yokediverir. İfr[it] (~Skt. *asura*) ... (060) şu şekilde söyleyerek buyurur. Bu ifr[it] (~Skt. *asura*) (061) (hasarlı satır)

U 2286 (T I α 512; T I α) (arka)

(062) (*hasarlı satır*) (063) ot (ve) ağaç₂ alev aldığında (064) ateşte₂ mevcut olarak ulaşmayandır. (065) olduğu için aydınlanan yerdir. (066) (*hasarlı satır*)

U 1858 (T II Y 14) (ön)

(067) [te]mas elde etmez, temas (068) [yo]k ise, düşünce de (069) [v]ar olmaz. Düşünce var olmasa (070) [ö]lüm (ve) doğum (~Skt. *jāti*) da (071) elde etmez. Altı türlü esas₂ (072) duyu uzvunu (~Skt. *āyatana*) bir araya getirir; (073) düzenler₂ (ve) saklar. Altıncı: (074) Bilinç fark eder; sarsmaz (ve) yerinden oynamaz. (075) Daha sonr[a] Arhatlık durumuyla (076) kurtuluşunu elde eder. Şüphe (~Skt. *vicikitsā*) şöyle söyler: (077) Arhatlar(ın) kurtuluşu bunun gibi (078) Pratyekabuddhaların (079) nasıl acaba? Cevap (80) [vermek] ... Pratyekabuddha yedinci (081) sayesinde

U 1858 (T II Y 14) (arka)

(082) [B]ütün türlü öğreti(leri) (~Skt. *dharma*) esassı[z]₂ (083) diye bildirir. (084) Birleşse sebep birleşir. (085) Yayılrsa sebep yayar. (086) Yok olur, bağlantı kesilir. Bütün (087) öğreti (~Skt. *dharma*) yok olur₂. Şayet (088) birleşse yok edilmiş(lik) nerede olsa gelecek(tir). (089) Sebep sır[a](sı)₂ [s]ona erse (090) yok olur₂. Ulaşmayı nerede (091) elde edecek? Sekizinci bilinç (092) mevcut ise Buddhalar uygun zamanı (093) (ve) yeri olağanüstü, ihtiyaç[m] (094) sekizinci bilinci (095) [s]onra kesin olarak

Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar

(001) U 2023 isimli metin parçasının ön ve arka sayfaları fazlaca tahribata uğramıştır. Özellikle ön sayfanın ilk satırı olarak görünen yerde <lwk> şeklinde bir ek kalıntısının varlığı önceki satırların yırtılmış olduğunun bir göstergesidir.

(004) [kö]ñül+in: Bu sözcüğün okuması kesin olmadığından ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Bu ifade için krş. 124. satır.

(005) [ça]mb[u]divip: EUyg. *çambudivip* ifadesi Toharcanın A diyalektinde *jambudvip* “nomen proprium, una septem terrarum continentium circa montem; Jambudvīpa; Hindistan”⁹ ve Toharcanın B diyalektinde *jambudvip* ‘Hindistan’¹⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Sözcük esasında Skt. *jambudvīpa* ‘dünya; bir yer adı’¹¹ ifadesine dayanmaktadır.

9 Pavel Poucha, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, Státní Pedagogické Nakladatelství, Praha 1955, s. 107 ve Gerd Carling ve Georges-Jean Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, Harrassowitz, Wiesbaden 2023, s. 191a.

10 Douglas Q. Adams, *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*, Rapodi, Amsterdam ve New York 2013, s. 279.

11 Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, Oxford University Press, Oxford 1899, s. 412b; Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Göttingen 2021, s. 220a ve

(005) [ça]mb[u]divip yertinçü+dä: EUyg. bu ifade ‘Jambudvīpa dünyası’¹² sözüne dayanır. Yeri kesin olarak bilinmese de Jambudvīpa; Hindistan’ın güney sahillerinde, sıradan insanların yaşadığı bir yer olarak tahmin edilmektedir. Budizm için önemli bir merkez olarak bilinen Jambudvīpa’nın altındaki sekiz büyük cehennem ya da sıcak cehennemler olarak tabir edilmektedir.¹³

(006) [ulu]g t[a]pan: Bu ifadenin tamamlanması için krş. *ulug tapan atl(i)g tamu* ‘yüce Tapana adlı cehennem’¹⁴ BT 9_{84,18} ve *tapan atl(i)g tamuda* ‘Tapana adlı cehennemde.’¹⁵

(006) t[a]pan [tamu]: Bu ifadenin hangi dil aracılığıyla Sanskritçeden Eski Uygurcaya geçtiği bilinmese de EUyg. *tapan*, Skt. *tapana* ‘yanma, ısınma; bir cehennem adı’¹⁶ sözüne dayanır. Yine bu söz Çin.de 炎熱 *yánrè* ‘yanma, (güneşin) parlama(sı)’¹⁷ şeklinde tanıklanmıştır. Bu cehennemde Yāma’nın hizmetkârları canlıların ağız ve burunlarını ateşli mızraklarla delerler. Buradaki varlıklar kötü işkencelere maruz kalırlar.¹⁸

(007) [tamu]: Bu tamamlama için krş. 009 ve 010. satırlar.

(008) [sa]ngat [tamu]: Bu ifadenin hangi dil aracılığıyla Sanskritçeden Eski Uygurcaya geçtiği bilinmese de EUyg. *sangat*, Skt. *saṅghāta* ‘bir cehennem adı’¹⁹ sözüne dayanır. Ayrıca bu ifade Çin.de 衆合 *zhòng hé* ‘sekiz sıcak cehennemden üçüncüsü’²⁰ şeklinde tanıklanmıştır. Terim, ‘işkence aletlerinin çok olduğu yer ya da ızdırapla dağa düşme’ anlamlarında kullanılmakla birlikte ‘sıkıştırma, ezme cehennemi’ veya ‘sıcak demir zemin’ olarak da ifade edilir. Ayrıca bu cehennemde kanla kaplı varlıkları ezen ve parçalayan büyük kayaların olduğu söylenir. Canlılar

Nadalyayev, Nasilov, Tenişev, Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar’*, Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd., Leningrad 1969, s. 138a.

12 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 220a.

13 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, s. 380 ve William Edward Soothill ve Lewis Hodous, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: With Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*, Kegan Pauy, Trench, Trubner & Co., London 1937, s. 298b.

14 Şinasi Tekin, *Maitrisimit Nom Bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. I. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und Rückläufiger Index*, Akademie-Verlag, Berlin 1980, BT 9_{84,18}.

15 Reşit Rahmeti Arat, “Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar.” *Türkiyat mecmuası IV*, (1934), s. 255.

16 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 436c; Franklin Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, Yale University, New Haven 1953, s. 249b ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 673b.

17 Digital Dictionary of Buddhism (DDB), [Erişim tarihi: 01.08.2024].

18 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, s. 369.

19 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 580b.

20 Digital Dictionary of Buddhism (DDB), Erişim 1 Ağustos 2024; Japanese-English Buddhist Dictionary (JEBD) Daitō Shuppansha, Tōkyō 1979, s. 332 ve Akira Hirakawa, *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary Reiyūkai*, Tōkyō 1997, s. 1040b.

bu cehennemde ölür; fakat kayalar hareket ettiği zaman varlık tekrar canlanır ve bu olay sürekli devam eder.²¹

(009) [ka]tasuŋur tamu: Bu ifadenin hangi dil aracılığıyla Sanskritçeden Eski Uygurcaya geçtiği bilinmese de EUyg. *katasuŋur*, Skt. *kālasūtra* ‘zamanın ya da ölümün ipliği; bir cehennem adı’²² sözüne dayanır. Bu terim ayrıca Çin.de 黑繩 *hēishéng* ‘siyah ip ya da kara tahvil cehennemi’ anlamına gelmektedir. Bu cehennemde kötülük yapanlar demir tahtaların üzerine oturtulur ve vücutlarına marangozların düz çizgi çekmek için kullandıkları ip gibi siyah mürekkepli iplikle çizgiler çizilir. Daha sonra vücutları bu çizgiler boyunca kesilir. Ayrıca Budizm’e göre canlılar sevdikleri kişilere, rahip ve rahibelere iftira atma suçundan dolayı bu cehenneme girerler.²³

(006-010) [ikinti ulu]g t[a]pan [tamu] [üçünç] [ta]mu ,, tör[tünç] , beşinç [sa]ngat [tamu] ... [altınç ka]tasuŋur tamu ,, [ye]řinç ... [tamu sākizinç] ... tamu ärür ,, bo sākiz ulug tamu: Bu satırların tamamlanmasına son satırda yer alan *bo sākiz ulug tamu* ‘bu sekiz büyük cehennem’ ifadesi yardımcı olmuştur. Ancak metin parçasında çok fazla hasar söz konusu olduğundan diğer cehennem isimleri tamamlanamamıştır. Budizm’de olduğu gibi İslamiyet’te de pek çok cehennem ismi bilinmekte ve Kur’ân-Kerîm’de geçen ayete göre cehennemin yedi kapısının olduğu işaret edilmektedir. Buradaki isimler cehennemin azâp şekli ve niteliklerine göre farklılık gösterir. Üstten alta doğru sıralama yapıldığında İslamiyet’te yedi cehennem ismi şu şekilde sıralanmaktadır: 1. cehennem ‘ateş’, 2. lazâ ‘yalaz’, 3. hutâme ‘parçalayıcı’, 4. sa’îr ‘kor’, 5. sakar ‘lav’, 6. cahîm ‘ateş topu’, 7. hâviya ‘en dip’.²⁴

(013) [yertin]çü yer suv+dakı: Bu tamamlama için krş. *yertinçü yer suv içindä*²⁵ AYS X₉₂₄. Ayrıca bu ikileme ‘yeryüzü₂; dünya₂’²⁶ anlamlarına karşılık gelmektedir.

(013) ı+sı [t]arig+ı: Bu ikileme ‘tohum₂; ekin₂’²⁷ anlamlarındadır.

21 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, s. 367.

22 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 278a; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. Vol. II: Dictionary, s. 180b ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuirischen: Altuirisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 343b.

23 Digital Dictionary of Buddhism (DDB), [Erişim tarihi: 01.08.2024]; Hirakawa, *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*, s. 1301a; William Edward Soothill ve Lewis Hodous, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: With Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*, Kegan Pauy, Trench, Trubner & Co., London 1937, s. 395 ve Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, s. 366-367.

24 Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, (1993), s. 227-233.

25 Zemire Gulcalı, *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarımı-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar-Sözlük-İkilemeler Dizini)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021, AYS X₉₂₄.

26 Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2002, s. 364; Mehmet Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* LXV/2, (2017), s. 304 ve Ahmet Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 402.

27 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 110; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 266; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 171.

(014) **şazın+ınıṅ**: EUyg. *şazın* ifadesi Toharcanın A diyalektinde *śāsaṃ* ‘disiplin; öğreti; talimat’²⁸ ve Toharcanın B diyalektinde ‘öğreti; emir’²⁹ biçimlerine karşılık gelirken kelime esasında Skt. *śāsana* ‘öğreti’³⁰ sözüne dayanır.

(014) **ç[(a)ki]r**: EUyg. bu ifade Toharcanın A diyalektinde *cākkār* ‘tekerlek’³¹ ve Toharcanın B diyalektinde ‘mistik bir sembol olarak çark’³² ve Soğd. *ckkr* ‘tekerlek’³³ şeklinde tanıklanmıştır. Kelime esasında Skt. *cakra* ‘cakra tekerleği; tekerlek’³⁴ ifadesine dayanır.

(014) **ç[(a)ki]r tilgän+i**: Bu tamamlama ve ifade için krş. *otlug çakir tilgän* ‘ateşli tekerlek’³⁵

(017) **svastik**: EUyg. *svastik* ifadesi Toharcanın B diyalektinde *svastik* ‘iyi baht dileme’³⁶ şeklinde tanıklanmıştır. Kelime esasen Skt. *svastika* ‘baht sembolü’³⁷ sözüne dayanır.

(017) **manṭir[a]**: EUyg. bu ifade Toharcanın A diyalektinde *mantrā* ‘precatio; mukaddes metin veya konuşma’³⁸ şeklinde tanıklanırken bu söz esasında Skt. *mantra* ‘dua muskası’³⁹ ifadesine karşılık gelmektedir.

(020) **çäü (oku: çiu) t[ö]ñürgä**: EUyg. *çäü*, Çin. 柎 *chōu* ‘kelepçelenmek’⁴⁰ sözüne dayanır. Sözcüğün burada *çiu* yerine bir yazım yanlış söz konusudur. EUyg. *töñür-ge* ise ‘bir ağaç kütüğü’⁴¹ anlamındadır. Ayrıca Çince ve Türkçe bu iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan *çäü töñürge* ‘ceza bloğu’ ifadesinin bir ikileme olduğu öne sürülebilir.

28 Poucha, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, s. 320; Carling ve Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, s. 466b.

29 Adams, *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*, s. 686.

30 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 1068c; Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri*, s. 647a.

31 Poucha, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, s. 102 ve Carling ve Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, s. 183b.

32 Adams, *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*, s. 270.

33 B[adrassaman] Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, Farhangian, Tehran 1995, s. 125b.

34 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 380c; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 221a ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 125b.

35 Jens Wilkens, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. III. Fremdelemente. Band 2: bodivan-çigzin*: Uygurca Sözlük. İslamiyet Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerinin Dil Malzemesi. III. Yabancı Unsurlar. 2. bodivan – çigzin, Verlag, Stuttgart 2023, s. 123.

36 Adams, *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*, s. 794.

37 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 1283a; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 616a ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 640a.

38 Poucha, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, s. 213 ve Carling ve Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, s. 331a.

39 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 783a ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 467b.

40 Digital Dictionary of Buddhism (ddb), Erişim 1 Ağustos 2024 ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 235b.

41 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford 1972, s. 525a ve Nadalyayev, Nasilov, Tenişev, Şçerbak, *Drevnetyurkskiy Slovar*, s. 580a.

(025) kügürü (oku: kigürü): Sözcüğün *kigürü* yerine bir yazım yanlışı söz konusudur. *kigür*-⁴² için krş.

(028) tayin+ka: Bu ifadenin hangi dil aracılığıyla Sanskritçeden Eski Uygurcaya geçtiği bilinmese de EUyg. *tayin*, Skt. *tāyin* ‘bir Buddha adı; bir cakravartin’in adı’⁴³ ifadelerine karşılık gelmektedir.

(028) çä[ü] (oku: çiu): Bu ifadenin tamamlanması için krş. 020. satırlar. Sözcüğün *çiu* yerine bir yazım yanlışı söz konusudur. *çiu*⁴⁴ için krş.

(030) buşı+n: Bu ifade Çin. 布施 *bùshī* ‘hediye; bolluk; bağış; sadaka verme’⁴⁵ sözüne karşılık gelirken kelime esasında Skt. *dāna* ‘sadaka; bağış’⁴⁶ ifadesine dayanmaktadır.

(032) u[r]-u: Bu kelimenin okunuşuna ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Çünkü bu satırı Eski Türkçede kullanılan *ur* – yerine yazım özellikleri sebebiyle *un* – ‘gayret etmek, çabalamak’ ifadesiyle de tamamlamak mümkündür.

(037) uluş balık+ṭakı: Bu ikileme ‘ülke₂; şehir₂’⁴⁷ anlamlarındadır.

(038) aṣun+larda: Bu ifade Soğd. ’zwn ~ ’zw’n ‘varoluş; hayat’⁴⁸ şeklinde tanıklanırken kelime esasında Skt. *gati* ‘varoluş durumu’⁴⁹ sözüne dayanır. Bu ifade için ayrıca krş. 098. satır.

(039) on törlüg yorıklar: EUyg. bu ifade Çin. 十行 *shíxíng* ‘on türlü eylem; on tür talim veya hizmet’⁵⁰ şeklinde tercüme edilebilir. Budizm’e göre söz konusu ifade Bodhisattva’nın izlediği elli aşamadan onunu ifade eder. Bunlar; neşeli hizmet etme, faydalı hizmet etme, asla sinirlenmeme, sınırlandırmaya tabi olmama, asla intizamsız olmama, istenilen zamanda her şekilde görünme, engelsiz olma, bütün varlıklar arasında *pāramitā*ları yüceltme, kusursuz

42 Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 712b ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 379b.

43 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 443c; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 251b ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 687a.

44 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 235b.

45 Digital Dictionary of Buddhism (DDB), [Erişim tarihi: 01.08.2024]; Japanese-English Buddhist Dictionary (JEBD), s. 65b/71 ve Soothill ve Hodous, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: With Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*, s. 186.

46 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 473b; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 263b; Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 205b ve Hirakawa, *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*, s. 417a.

47 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 318; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 298; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 358.

48 Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, s. 17a.

49 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 346c; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 208b ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 94b.

50 Herbert Allan Giles, *A Chinese-English Dictionary. Part I-II*, Kelly and Walsh, Shanghai ve London 1912, s. 4624.

faziletlerle Buddha yasasını mükemmelleştirme, her şeyde mevcut olan saflığı, yani hakikati ortaya koyma.⁵¹

(039-040) on törlüg [buyan] ävir-ä bilmäklär: EUyg. ‘on türlü sevap bağışı’ anlamına gelen bu ifade Çin. 十迴向 *shí huí xiàng* ‘(liyakatle) on adak’⁵² biçiminde tanıklanmıştır.

(040) [buyan] ävir-ä: Bu ifadenin tamamlanması için krş. BT XXVI_{128.8}.⁵³ Budist ifade olan *buyan ävirmäk* ‘sevabın tevcihi’ anlamına gelmektedir ve Çin. 迴向 *huíxiàng* ‘fazileti devretmek’⁵⁴ ve Skt. *pariṇāmana* ‘değişim; dönüşüm’⁵⁵ karşılığındadır.

(040) on törlüg yer oron: Bodhisattvaların gelişmesini sağlayan bu ‘on türlü yer₂’ Çin. 十地 *shí dì* ‘farklı metinlerde ve geleneklerde on aşamalı uygulama setleri’⁵⁶ şeklinde tanıklanırken ifade Skt. *daśabhūmi* ‘on aşamayı geçme’⁵⁷ karşılığındadır. Bu Budist terimdeki her on durum *pāramitā* ile bağlantılıdır. Karanlığın derinliğinden kurtulmayı ve Budist uygulamayı ifade etmektedir.⁵⁸

(040) yer oron: Bu ikileme ‘yer₂’⁵⁹ anlamındadır.

(041) m(a)hakalp: Toharcanın A diyalektinde *mahākalp* ‘magna, aetas, aevum; büyük bir zaman döngüsü’⁶⁰ şeklinde görülürken kelime esasında Skt. *mahākalpa* ‘büyük bir zaman döngüsü; büyük bir çağ’⁶¹ ifadesine dayanmaktadır.

51 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri*, s. 293; Hacer Tokyürek, *Altun Yaruk Sudur IV. Tegziñ: Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 2338 ve Uğur Uzunkaya, *Budizm’in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler: Metin-Aktarma-Açıklamalar-Sözlük-Dizin*, Kesit, İstanbul 2020, s. 330.

52 Digital Dictionary of Buddhism (DDB), Erişim 1 Ağustos 2024; Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri*, s. 293 ve Ceval Kaya, *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 341.

53 Yukiyo Kasai, *Die uigurischen Buddhistischen Kolophone*, Brepols, Turnhout 2008, BT XXVI_{128.89}.

54 Digital Dictionary of Buddhism (DDB), [Erişim tarihi: 01.08.2024] ve Japanese-English Buddhist Dictionary (JEBD), s. 52b.

55 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 594c; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 323a ve Şinasi Tekin, “Buyan Evirmek (Sevâbın Tevcihi)” *Reşit Rahmeti Arat İçin.*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 390.

56 Japanese-English Buddhist Dictionary (JEBD), s. 148b/165 ve Hirakawa, *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*, s. 217b.

57 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 471c.

58 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri*, s. 303.

59 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 363; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 304; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 404.

60 Poucha, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, s. 215 ve Carling ve Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, s. 333a.

61 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 794a; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 422a ve Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, s. 460a.

(049) [a]dahlg tuğal[g]: Bu ikileme ‘tehlikeli₂; engelli₂’⁶² anlamındadır. Ayrıca ifadenin tamamlanması için bk. BT 9_{167 v 9}.⁶³

(050) az+ka: EUyg. bu ifade Soğd. ’z ‘tamah, hırs’⁶⁴ ve Part. āz ‘hırs’⁶⁵ biçimlerinde tanıklanırken kelimenin Çin. eş değeri 貪 tǎn ‘hırs; şehvetli bağıllık, hırslı olma’⁶⁶ ve Skt. eş değeri abhidhyā ‘arzu; istek’⁶⁷ sözcüğüdür. Üç zehirden biri olan bu ifade, açlık ve kıtlığa neden olan unsurlar içinde sayılmaktadır.⁶⁸

(050) az+ka üz+ümüz tǎgšil-sār: EUyg. bu ifade Türkiye Türkçesine aktarılırken ‘hırsa öfkemiz dönüşürse’ şeklinde çevrilmiştir. Ancak metin içerisinde <’wyz wmwz> şeklinde yazılmış olan üzüümüz kelimesi özüümüz şeklinde de okunabilmektedir. Bu yüzden bu satırın okunmasına ve anlamlandırılmasına ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

(051) ymü takı: Bu okuma kesin olmadığı için anlamlandırmaya da ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

(051) yovmak: Bu okuma kesin olmadığı için anlamlandırmaya da ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Sözcüğün yapısı için yov – ‘aldatmak, kandırmak’⁶⁹

(053) birǎgü: Metin içerisinde <pyr ’kw> biçiminde tanıklanılan bu ifade kesin olmadığı için anlamlandırmaya da ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

(053) yok kurug: Bu ikileme ‘boşluk₂; kuru₂’⁷⁰ anlamlarındadır. Bu ifade için ayrıca krş. 088, 068, 165. satırlar.

(055) yavız nizvani: EUyg. ‘kötü ihtiras’ anlamına gelen bu ifade Çin. 煩惱 fǎnnǎo ‘kötü tutku; cinsî arzu (kleśa)’⁷¹ şeklinde tanıklanırken kelime esasında Skt. kleśa ‘acı, ıstırap; kir;

62 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 10; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 249; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 323.

63 Maitrisimit Nom Bitig: *Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und Rückläufiger Index*, Akademie-Verlag, Berlin 1980, BT 9_{167 v 9}.

64 Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, s. 15b.

65 Desmond Durkin-Meisterernst, *Dictionary of Manichaean Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part 1. Dictionary of Manichaean Middle Persian and Partian*, Brepols, Turnhout 2004, s. 6b.

66 Digital Dictionary of Buddhism (ddb), [Erişim tarihi: 01.08.2024]; Japanese-English Buddhist Dictionary (JEBd), s. 320a/356; Hirakawa, *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*, s. 1108b ve Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 2: aš-äzük: Uygurca Sözlük. İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerinin Dil Malzemesi. Yeniden Düzenlenmiş Baskı. II. İsimler-Zamirler-Edatlar. 2. Cilt: aš-äzük*, Steiner, Stuttgart 2017, s. 103.

67 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 63b; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 51b.

68 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, s. 42.

69 Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 871b.

70 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 368; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 306; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 613.

71 Digital Dictionary of Buddhism (ddb), [Erişim tarihi: 01.08.2024]; Japanese-English Buddhist Dictionary (JEBd), s. 20a/21; Hirakawa, *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*, s. 794a.

zehir⁷² sözüne dayanır. Erken dönem Budist metinlerinde *kleśa* genellikle ‘bulutlu zihin veya açık olmayan zihin’ için kullanılırdı. Kelime üç zehir tabirini karşılamak için de kullanılmıştır.⁷³

(055) töz+in yetiz: EUyg. *töz yetiz* ‘esas₂’ ifadesinin ikileme olduğu düşünülmektedir.

(058) yükün-ürçä: ‘(Saygıyla) eğildiğinde’ biçimiyle Türkiye Türkçesine aktarılan EUyg. bu ifade; *yükün-ür+çä* asıl fiilin üzerine geniş zaman sıfat fiil ile eşitlik hâli eklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş, bir zarf-fiil olarak karşılaşılan nadir bir yapıdır. Benzer yapı için bk. *örtänürçä* 063. satır.

(058) tın-matın sön-mäfin: Bu ikileme ‘dinlenmek₂, ara vermek₂’⁷⁴ anlamlarındadır.

(059) as[ur]: Bu tamamlama tamamıyla 059. satıra göredir.

(060) as[ur]: Bu tamamlama tamamıyla 059. satıra göredir.

(063) ı ıgaç: Bu ikileme ‘ağaç₂; orman₂’⁷⁵ anlamlarındadır.

(064) ot yalın+takı: Bu ikileme ‘alev₂; ateş₂’⁷⁶ anlamlarındadır.

(067) [bü]rtmāk: Bu tamamlama tamamıyla 067. satıra göredir.

(067) bürtmāk: EUyg. bu ifade Çin. 五欲 *wǔyù* ‘beş arzu’⁷⁷ ‘beş türlü arzu edilen zevklerden beşincisi’ olarak bilinmektedir. Bu terim Skt. *sparśa* ‘dokunma, temas’⁷⁸ sözüne dayanır.

(071-072) altı törlüg töz yltız kaçığlar(ı)g: EUyg. *altı törlüg kaçığlar* ifadesi Çin. 六賊 *liùzéi* ‘altı hırsız’⁷⁹ karşılığındayken Skt. *indriya* ‘duyu; duyu uzvu’⁸⁰ karşılığındadır. Bu terim altı duyu uzvunun altı zevkine bağlıdır. Altı duyu objesine altı hırsız denilmesinin bir sebebi; gözü güzelden, kulağı sestten, burnu kokudan, dili tattan, vücudu baştan çıkarmadan zihni kontrolsüz düşüncelerden kaçırmak ya da kurtarmak mümkün değildir.⁸¹

72 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 323c; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 198a.

73 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, s. 38.

74 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 280; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 291; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 572.

75 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 109; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 266; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 171.

76 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 204; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 280; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 258.

77 Japanese-English Buddhist Dictionary (JEBD), s. 91a; Hirakawa, *Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*, s. 88b ve Soothill ve Hodous, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: With Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*, s. 121a.

78 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 1268c.

79 Digital Dictionary of Buddhism (DDB), [Erişim tarihi: 01.08.2024] ve Soothill ve Hodous, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: With Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*, s. 138.

80 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 166a; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 115a.

81 Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, s. 345.

(071-072) töz yiltız: Bu ikileme ‘kök₂; esas₂’⁸² anlamlarındadır.

(073) ter-är yig-ar: Bu ikileme ‘derlemek₂, toplamak₂’⁸³ anlamlarındadır.

(075) arhant: Bu ifade Soğd. ‘r’γ’n ‘Buddha’nın ünvanı’⁸⁴ ~ rγ’nt ‘saygın’⁸⁵; Toh. A *ārānt* ‘respectabilis; dignus; Arhat’⁸⁶ ve Toh. B *arhānte* ‘arhat, Hīnayāna Budizmi’nin ideal şahsiyeti’⁸⁷ sözlerine karşılık gelirken EUyg. bu sözcük kökeni itibarıyla Skt. *arhat*’a ‘Budizm’deki en yüksek rütbe; kurtuluş yolunun dördüncü aşamasında olan rahip’⁸⁸ sözüne dayanır. Bu ifade için ayrıca krş. 077. satır.

(078) pr(a)tik(a)but+larıṅ: EUyg. bu ifade kökeni itibarıyla Skt. *pratyekabuddha* ‘kurtuluşu yalnızca kendisi için elde eden Buddha’⁸⁹ sözüne dayanır. Ayrıca kelime Toharcanın A diyalektinde *pratikapāttāñkāt* ‘Pratyeka-Buddha; kendisi için aydınlanmış Buddha’⁹⁰ ve Toharcanın B diyalektinde *pratikapañākte* ‘aydınlanmayı kendine saklayan Buddha’⁹¹ şeklinde tanıklanmıştır. Bu ifade için ayrıca krş. 080. satır.

(079-080) kekinç [ber-māk]: Bu tamamlama tamamıyla 137. satıra göredir.

(082-083) tözsü[z] yiltızsız: Bu ikileme ‘esassız₂; köksüz₂’ anlamlarındadır.

(084) avant: EUyg. bu sözcük Soğd. ‘ñβ’nt ‘sebe’p’⁹² karşılığındadır. Bu ifade için ayrıca krş. 085, 089. satırlar.

(087) öç-är yokad-ur: Bu ikileme ‘yok etmek₂’⁹³ anlamındadır.

(089) ulag sapa[g]: Bu ikileme ‘devam etme₂; sıra₂; silsile₂; bağ₂’⁹⁴ anlamlarındadır.

(090) alkin-ur yokad-ur: Bu ikileme ‘yok etmek₂’⁹⁵ anlamındadır.

82 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 297; Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 293; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 338.

83 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 284; Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 319.

84 Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, s. 56a.

85 Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, s. 341a.

86 Poucha, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, s. 23; Carling ve Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, s. 42a.

87 Adams, *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*, s. 27.

88 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 93c.

89 Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, s. 661b; Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary*, s. 379a.

90 Poucha, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, s. 197; Carling ve Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*, s. 305b.

91 Adams, *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*, s. 442.

92 Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, s. 36a.

93 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*, s. 521b.

94 Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, s. 316.

95 Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, s. 250 ve Karaman, *Eski Türkçede İkilemeler*, s. 60.

DİZİN VE SÖZLÜK

A

açur – “aç bırakmak” *a.-up* 029

[a]dalıg “tehlikeli” *[a]. tuḍalı[g]*
“tehlikeli₂” 049

adırt “başka” *a.+ı* 043

agtar – “kendi etrafında dönmek” *a.-u*
toḡtaru “döndürülmek₂” 032

alkın-, **[a]lkın** – “yok olmak” *a.-ur* 086; *a. –*
ur yokadır “yok olmak₂” 090; *[a].-sar* 089

alku, **alk[u]**, **[a]lku** “bütün” *a.* 036; *a.* 086;
[a]. 082

altı “altı” *a.* 041, 071

altınç, **[altınç]** “altıncı” *a.* 073; *[a].* 009

ant[a] “daha sonra” *a.* 075

antag “bunun gibi” *a.* 023, 077

anukla – “hazırlamak” *a.-yu* 023

arhant < Soğd. *ʾrʾyʾn ~ ryʾnt* < Skt. *arhat*
“Arhat” *a.* 075; *a.+lar* 077

asra “mütevazı” *a.+sın* 019

asur, **aş[ur]**, **as[ur]** < Toh. A/B *asur ~*
asūre; Soğd. *ʾsʾwr* < Skt. *asura* “ifrit” *a.*
059; *a.* 059, 060

aşsız “yiyeceksiz” *a.* 029

avant < Soğd. *ʾnβʾnt* “sebepe” *a.* 084, 085,
089

az < Soğd. *ʾʾz*; Part. *āz* “hırs” (~ Skt.
abhidhyā) *a.+ka* 050

[azk(ı)]ya “birazcık” *[a].* 037

ažun < Soğd. *ʾʾzwn ~ ʾzwʾn* “varlık şekli” (~
Skt. *gati*) *a.+larda* 038

B

balık “şehir” *uluş b.+ṭaki* “şehir₂” 037

bar – “tasvir fiili; hareket etmek” *b.-ır* 059;
b.-maz 074

b(ä)k “sağlam” *b.+in* 030

b(ä)kl(ä) – “muhafaza etmek” *b.-yü* 030

[ber] – “vermek” *kekinç [b].-[māk]* 080

beşinç “beşinci” *b.* 008

bış – “olgunlaşmak” *b.-guluk* 041

bilig “bilgi” *b.+in* 042

biliglig “bilgili” *b.* 054

bili – “tanınmak” *b.-gülük* 043

bilmäk “bilgi” *b.+lär* 040

birägu “birlikte” *b.* 053

birök “şayet” *b.* 087

bo “bu” *b.* 005, 010, 017, 060

bodis(a)t(a)v, **b[o]dis(a)t(a)v** < Soğd.
pwδystß ~ pwtystß < Skt. *bodhisattva*
“Bodhisattva” *b.+lar* 044; *b.+ka* 036

bol – “olmak; yardımcı eylem” *yok b.-zun*
050; *b.-ı* 064; *b.-mı* 065

bul – “elde etmek” *b.-tum* 024; *b.-maz* 067,
071; *b.-ır* 076; *b.-gay* 091

bulunç “kazanç” *b.* 024

burhan “Buddha” *b.+lar* 038, 044, 092

buşı < Çin. 布施 *bùshī* “sadaka” (~ Skt.
dāna) *b.+n* 030

[buyan] < Soğd. *pwnyʾn ~ pwnyʾn(h)* < Skt.
punya “sevap” *[b]. ävirä* “sevabın tevcihi”
(~ Skt. *pariṇāmana*) 040

bürtmäk, **[bü]rtmäk** “temas” *b.* 067; *[b].*
067

Ç

ç[(a)ki]r < Toh. A/B *cākkār ~* Soğd. *ckkr* <
Skt. *cakra* “cakra tekerleği” *ç.* 014

[ça]mb[u]divip < Toh. A/B *jambudvip* < Skt. *jambudvīpa* “dünya” [ç]. 005

çäü, çä[ü] (*oku: çiu*) < Çin. □ *chōu* “ceza bloğu” ç. *t[ö]njürgä* “ceza bloğu₂” 020; ç. 028

Ä

ädgü “iyi; fazilet” *ä.+sin[ä]* 038; *ä.* 057

äm[g]äk “sıkıntı” (~ Skt. *duḥkha*) *ä.* 001

är-, [ä]r – “yardımcı fiil, dIr; mevcut olmak” *ä.-ür* 010, 064; *ä.-sär* 068, 092; [ä].-mäz 069

ärki “acaba” *ä.* 079

[är]klig “güçlü” [ä]. 044

ärtöktäg “böylesi” *ä.* 043

äşid – “işitmek” *ä.-zün* 004

ävir – “aktarmak” (~Skt. *pariṇāmana*) [buyan] *ä.-ä* 040

E

eđiz “olağanüstü” *e.* 093

elig “el” *e.+in* 031

I

ı, ı “ağaç; ekin” *ı.* “ağaç” 063; *ı.+sı [t]arığı* “ekin₂” 013

ıgaç “agaç” *ı ı.* 063

ışı – “aydınlanmak” *ı.-yur* 065

İ

ig “hastalık” *i.* 015

iki “iki” *i. tümä[n]* “yirmi bin” 005

[ikinti] “ikinci” [i]. 006

inçä “bu şekilde” *i. tep* 060, 076

K

kaçıg “duyu uzvu” (~ Skt. *āyatana*) *k.+lar(ı)g* 072

kanta “nerede” *k.* 088, 090

[ka]tasuṭur << Skt. *kālasūtra* “cehennem adı” [k]. 009

kavır – “bir araya getirmek” *k.-ar* 072

kayu “hangi” *k.* 037

käl-, k(ä)l – “gelmek” *k.-ti* 024; *k.-gäy* 088

kälür – “getirmek” *k.-ü* 021

käs – “kesmek” *k.-ä* 031; *k.-gäli* 055

kekinç “cevap” *k.* 079

keṇ “geniş” *k.* 021

kertü “doğru” *k.* 043

kıl – “yapmak” *k.-ıp* 019, 029

kılınç “amel” (~ Skt. *karma*) *ädgü k.* 057

kışän “zincir” *k.+lärig* 021

kizlä – “saklamak” *k.-yür* 073

kölök “taşıt” *k.+i* 044

[kö]ḡül “içtenlik” [k].+in 004

kurtulmak “kurtulma, kurtuluş” *k.+ı* 077

kurug “boşluk” *yok k.* “boşluk₂” 053

kut “(*Arhat* ile birlikte) durum” *arhant k.+ın* 075

küçintä “sayesinde” *k.* 081

kügür – (*oku: kigürü*) “çağırma” *k.-ü* 025

küvençsiz “kibirsiz” *k.* 054

M

m(a)hakalp < Toh. A *mahākalp* < Skt. *mahākalpa* “büyük çağ” *m.* 041

manṭir[a] < Toh. A *mantrā* < Skt. *mantra* “dua muskası” *m.* 017

N

nätäg “nasıl” *n.* 079

nizvani, nizvani < Soğd. *nyzβ'nyy* ~ *nyzβ'n'k* “ihtiras” (~ Skt. *kleśa*) *yavız n.* 055; *n.* 059

O

ođgurak “kesin” *o.* 095

on “on” *o.* 039, 039, 040

[o]nunc “onuncu” *[o].* 035

oot, ot “ateş” *o.* 033; *o. yalıntakı* 064

ornag “oturulana yer” *o. +ın* 093

oron, oron “yer” *yer o.* “yer₂” 040; *o.* 057, 65

ot “ot” *o. ı ıgaç* “ot ve ağaç₂” 063

Ö

öç – “yok olmak” *ö.-är yokadur* “yok olmak₂” 087

öçür – “yok etmek” *ö.-gäli* 059

[öl]māk “ölüm” *[ö].* 070

örtün – “alev almak” *ö.-ürçä* 063

ötkün – “anlatmak” *ö.-ür* 083

[ö]trü “sonra” *[ö].* 095

P

pr(a)tik(a)but << Skt. *pratyekabuddha* “tek uyanan” *p. +larıñ* 078; *p.* 080

S

saç – “yaymak” *s.-ar* 085

saçıl-, sa[ç]ıl – “yayılmak” *s.-sar* 085; *s.-tı* 015

sakınç “düşünce” *s.* 068, 069

[sa]ngat << Skt. *saṅghāta* “cehennem adı” *[s].* 008

sapa[g] “sıra” *ulag s.* “sıra₂” 089

säkiz “sekiz” *s.* 010, 042

säkizinç, säkizinç, [säkizinç] “sekizinci” *s.* 091, 094; *[s].* 010

sezik “şüphe” (~ Skt. *vicikitsā*) *s.* 076

sinir “sinir” *s. +[in]* 031

sön – “durmak” *tınmatın s.-mātin* “ara vermek₂” 058

sözl(ä) – “söylemek” *s.-yü* 003

suv “dünya” *[yertin]çü yer s. +dakı* “dünya₂” 013

suvs[at] – “susatmak” *s.-[ıp]* 029

svastik Toh. B *svastik* < Skt. *svastika* “baht sembolü” (~Skt. *svastika*) *s.* 017

Ş

şazin Toh. A/B *śāsañ* < Skt. *śāsana* “öğreti” *ş. +ınıñ* 014

T

takı “bundan başka” *t.* 051

talvırt – “(elbise) uçuşturmak” *t.-tı* 012

tamır “damar” (~ Skt. *sirā*) *t. +ın* 031

tamu, tamu, tamu, [ta]mu, [tamu] < Soğd. *tm* – “cehennem” *t.* 009; *t.* 010; *ulug t.* 010; *[t].* 007; *[t].* 007, 009, 010

t[a]pan << Skt. *tapana* “cehennem adı” *t.* 006

[t]arig “ekin” *ıslı [t]. +ı* “ekin₂” 013

tart – “çekmek” *t.-a* 033

tavranmak “gayret” *t. +ın* 028

tavratı, t(a)vr(a)[t]ı “hızlıca” *t.* 025; *t.* 059

tayin << Skt. *tāyin* “Cakravartin’in adı” *t. +ka* 028

tägin – “ulaşmak” *t.-mädük* 064

tägmäk “ulaşma” *t. +i* 090

täğsil – “dönüşmek” *t.-sär* 050

t(ä)ñridäm “ilahî” *t.* 011

täprät – “sarsmak” *t.-mâz* 074

te-, te – “söylemek; bildirmek” *t.-p* 002, 53, 60, 83; *t.-sär* 002; *t.-tir* 065; *t.-p ter* 076; *t.-r* 076

ter – “düzenlemek; birleşmek” *t.-är yıgar* 073; *t.-är* 084

teril – “birleşmek” *t.-sär* 084, 088

tıgrat – “pekiştirmek” *t.-[ıp]* 030

tıltag “sebep” *t.* 057

tın – “durmak” *t.-matın sönmatın* “ara vermek₂” 058

tın[l(ı)g] “canlı” *t.* 037

tilgän “tekerlek” *ç[(a)ki]r t.+i* 014

tokı – “vurmak” *t.-yu* 031

ton “elbise” *t.+ları* 012

toñtar – “etrafında dönmek” *t.-u* 032

toñur – “soğukta bırakmak” *t.-u* 030

topol – “anlamak” *t.-gusı* 019

t[ö]ñürgä “ceza bloğu” *çeü t.* “ceza bloğu₂” 020

[t]öp[ör]ä “noksansız” *[t]*. 032

törlüg, törlüg, törlüg, [tör]/üg “türlü” *t.* 023; *t.* 026; *t.* 039, 039, 040; *t.* 042; *t.* 071; *t.* 082; *[t]*. 042

törö “öğreti” (∼ Skt. *dharma*) *t.* 082, 087

tört, [tör]t “dört” *t.* 042, 057; *[t]*. 015

tör[tünç] “dördüncü” *t.* 007

töz, töz “esas” *t. yıldız* 071; *t.+in yetiz* “esas₂” 055

töz[lüg] “köklü” *t.* 024

tözsü[z] “esassız” *t. yıldızsız* “esassız₂” 082

tuǰal[g] “tehlikeli” *[a]dalıg t.* “tehlikeli₂” 049

tugmak “doğum” (∼ Skt. *jāti*) *t.* 070

tur – “var olmak” *t.-masar* 069

turgur – “terbiye etmek” *t.-up* 033

tut – “tasvir fiil” *t.-up* 023, 026

tuy – “fark etmek” *t.-ar* 074

tuymak, tuymak “bilinç” *t.* 074; *säkizinç t.* 091; *t.+ıg* 094

tümä[n] “on bin” *iki t.* “yirmi bin” 005

U

ugrag “hedef” *u.+da* 022

ug(u)r “uygun zaman” *u.+ın* 092

ulag “bağlantı; sıra” *u.* 086; *u. sapa[g]* “sıra₂” 089

[u]/[a]ntur – “ulaştırmak” *[u].-u* 026

ulatı, u[l]atı “ve diğerleri” *u.* 022; *u.* 057

ulug, [ulu]g “büyük; yüce” *u. tamu* 010; *[u]*. 006

uluş “şehir” *u. balıktaki* “şehir₂” 037

u[r] – “çabalamak” *u.-u* 032

uzun “uzun” *u. [ü]d* 041

Ü

üç “üç” *ü. törlüg* 026

üçün “için” *ü.* 065

[üçünç] “üçüncü” *[ü]*. 007

[ü]d “zaman” *[ü]*. 041

üz “nefret” *ü.+ümüz* 050

üzä “ile” *ü.* 041, 043

üzäläyü “ilaveten” *ü.* 027

üzül – “(bağlantı) kesilmek” *ü.-ür* 086

Y

yalm “ateş” *ot y.+takı* 064

[yamag]ıg “yamalı” *[y]*. 012

yaraş – “uyum sağlamak” *y.-ıp* 027

yaratıg, yaratı[g] “ihtişam” *y. +ın* 027;
y. +[g] 093
yarıl – “ortaya çıkmak” *y. -ıp* 042
y[arlıka] – “buyurmak” *y. -[y]ur* 060
yavız “kötü” *y.* 055
yeg “en iyi” *y.* 054
yem “yiyecek” *y.* 024
yer “yer; dünya” *[yertin]çü y. suvdaki*
“dünya₂” 013; *y. oron* “yer₂” 040
yertinçü, [yertin]çü “dünya” *y. +dä* 005;
[y]. yer suvdaki “dünya₂” 013
yetinç, [ye]tinç “yedinci” *y.* 080; *[y].* 009
yefiz “esas” *töz* *y.* “esas₂” 055
yıg – “düzenlemek” *y. -ar* 073
yıltız “esas” *töz y.* “esas₂” 072
yıltızsız “esassız” *tözsü[z] y.* “esassız₂” 083
yıñak “taraf” *y. +tın* 015

y(i)ti “keskin” *y.* 022
ymä, ymă “bundan başka; ve” *y.* 051, 060,
068, 070
yok, yok, yok, [yo]k “yok, mevcut değil;
boşluk” *y.* 050; *y. kurug* “boşluk₂” 053; *y.*
088; *[y].* 068
yokad-, yokad – “yok olmak” *öçär y.-ur*
“yok olmak₂” 087; *alkınur y.-ur* “yok
olmak₂” 090
yorık “gidişat” *y.+ı* 044; *y. +lar* 039
yovmak “aldatma” *y.* 051
yüg[ärü] “hazır” *yüz y.* “hazır olma₂” 028
yügürt – “koşturmak” *y.-ü* 025
yükün – “(saygıyla) eğilmek” *y.-ürçä* 058
yüz (I) “yüz” *y.* 012
yüz (II) “hazır bulunan” *y. yüg[ärü]* “hazır
olma₂” 028

Sonuç

Eski Uygur Türkçesi dönemi İslamiyet’ten önceki Türklerin dilini, dinini, kültürünü ve edebiyatını günümüze ulaşan metinler zümresini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu Eski Uygur edebiyatının çoğunluğunu teşkil eden Budist külliyat, muhtelif tür ve konulara ilişkin metin parçalarını içerisinde barındırmaktadır. Bunlar arasında Buddhalık, tövbe ve bilinç gibi Budist felsefi konular başta olmak üzere çeşitli meseleler üzerinde durulmuştur. Bugün tamamı Berlin Turfan Derlemesi’nde korunan ve türlü meselelerin işlendiği altı metin parçası bünyesinde ele alınan bu çalışmanın sonuçları şöyle sıralanabilir: 1) Bu çalışma ile 95 satır hacmindeki Eski Uygurca metin Türk dili araştırmalarına veri olarak sunulmuştur. Söz konusu metin parçalarından 12 tanesi büyük hasarlı olduğundan yalnızca harf çevirisine yer verilmiştir. 2) Metnin sözlük kısmında 207 madde başı tespit edilmiştir. Bu madde başlarından 148’ini (% 71,50) isim kök ve gövdesi oluştururken 59’unu (% 28,50) fiil kök ve gövdesi oluşturmaktadır. 3) Çalışmanın genel söz varlığı incelendiğinde 22 (% 10,63) alıntı sözcük belirlenmiştir. 4) Bu alıntı kelimelerden 5’ini (% 22,73) Soğd kökenli kelimeler oluşturmuştur. 5) Metinde Çince üzerinden doğrudan alıntılanan 2 (% 9,09) sözcük mevcuttur. 6) Çalışmada Soğdca üzerinden alıntılanan Sanskritçe kökenli 3 (% 13,64) sözcük tespit edilmiştir. 7) Yine

Toharca ya da Soğdca üzerinden alıntılanan Sanskritçe kökenli 2 (% 9,09) kelime belirlenmiştir. 8) Bunun yanında Toharca üzerinden alıntılanan Sanskritçe kökenli 5 (% 22,73) kelime tespit edilmiştir. 9) Sanskritçe kökenli olup da hangi dil üzerinden alıntılandığı belirsiz olan 5 (% 22,73) sözcük belirlenmiştir. Çıkan bu sonuçlardan hareketle Eski Uygurların birçok toplulukla yakın temas içerisinde olduğu yazdıkları metin parçalarında yer alan alıntı kelimelerden de anlaşılmaktadır. Özellikle Soğd kökenli sözcüklerin fazlalığı Eski Uygurlar ve Soğdların ticari ilişkilerinin bir sonucudur.

İŞARETLER VE KISALTMALAR

...	ifadenin metinde okunamadığını gösterir
(oku: ...)	yazmada yazıcı tarafından hatalı yazıldığı düşünülen sözcüğün aslında okunması gereken biçimi gösterir
... ₂	metnin aktarılmasında yer alan ikilemelere işaret eder
<	bir sözcüğün köken bilgisine veya alıntılandığı dile işaret eder
<<	ara biçimi tespit edilemeyen alıntı sözcüklere işaret eder
~	kelimenin başka dillerde denginin de mevcut olduğunu gösterir
+	bir sözcüğün isim olduğunu veya aldığı ekle isimleştiğini belirtir
-	bir sözcüğün fiil olduğunu veya aldığı ekle fiilleştiğini belirtir
AYS X	<i>Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarılması-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar-Sözlük-İkilemeler Dizini)</i> , bk. Gulcalı 2021.
bk.	bakınız
BT 9	<i>Maitrisimit Nom Bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und Rückläufiger Index</i> , bk. Tekin 1980.
BT 18	<i>Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāṣasūtra)</i> , bk. Zieme 1996.
BT 26	<i>Die uigurischen Buddhistischen Kolophone</i> , bk. Kasai 2008.
Çin.	Çince
DDB	Digital Dictionary of Buddhism

EUyg.	Eski Uyğurca
G.	<i>A Chinese English Dictionary</i> , bk. Giles 1912.
JE BD	Japanese-English Buddhist Dictionary
krş.	karşılaştırınız
(o. F.)	ohne Fundsigle [= Metin parçasının bulunduğu yeri belirten işaretin olmadığına göstergesidir.]
Part.	Partça
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti
UW III/2	<i>Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. III. Fremdelemente. Band 2: bodivan-čigžin</i> , bk. Wilkens 2023.
vs.	vesaire

KAYNAK A

- Adams, Douglas Q., *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2*. Rodopi, Amsterdam ve New York 2013.
- Bang, W. – R. Rahmeti, “T rl  Cehenmmemler  zerine Uygurca par alar”,  eviren: Ragıp Hul si, *T rkiyat Mecmuası*: İstanbul 1934, s. 251-263.
- Carling Gerd, Georges-Jean Pinault, *Dictionary and Thesaurus of Tocharian A*. Verlag, Wiesbaden 2023.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press, 1972.
- Durkin-Meisterernst, Desmond, *Dictionary of Manichaean Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part 1. Dictionary of Manichaean Middle Persian and Partian*. Brepols, Turnhout 2004.
- Edgerton, Franklin, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. Yale University, New Haven 1953.
- Gharib, B[adr zaman], *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*. Farhangian, Tehran 1995.
- Giles, Herbert Allan, *A Chinese English Dictionary. Part I-II. 2 nd Edition*. Kelly and Walsh 1912.
- Gulcalı, Zemi , *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarılması-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar-Sözlük- kilemeler Dizini)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Hirakawa, Akira, *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Reiy kai, T ky  1997.
- JEBD = *Japanese-English Buddhist Dictionary*. Dait  Shuppansha, T ky  1979.
- Karaman, Ahmet, *Eski Türkçede  kilemeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- Kasai, Yukiyo, *Die uigurischen Buddhistischen Kolophone*. Brepols, Turnhout 2008.
- Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Monier-Williams, Monier, *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford University, Oxford 1899.
-  lmez, Mehmet, Eski Uygurca  kilemeler  zerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 65/2 (2017), s. 243-311.
- Poucha, Pavel, *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*. St tnı Pedagogické Nakladatelství, Praha 1955.
- Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6: a- r  k*, Steiner, Wiesbaden 1997-1998.
- Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Vol. 1. ab –  z  l *. Steiner, Stuttgart 2010.
- Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 2: a -   k [Uygurca Sözlük.  slam  ncesi Orta Asya Türkçe Metinlerinin Dil Malzemesi. Yeniden D zenlenmiř Baskı. II.  simler-Zamirler-Edatlar. 2. Cilt: a -   k]*. Steiner, Stuttgart 2017.
- Soothill, William Edward ve Hodous, Lewis, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: With Sanskrit and English Equivalents and A Sanskrit-Pali Index*. Kegan Pauy, Trench, Trubner & Co., London 1937.
- şen, Serkan, *Eski Uygur Türkçesinde  kilemeler*. (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2002.
- Tekin, şinasi, Buyan Evirmek (Sev bın Tevcihi). *Reşit Rahmeti Arat   in*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 390-411.
- Tekin, şinasi, *Maitrisimit Nom Bitig: Die uigurische  bersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibh řika-Schule. 1. Transliteration,  bersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und R ckl ufiger Index*. Akademie-Verlag, Berlin 1980.

- Tokyürek, Hacer, *Altun Yarıuk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Tokyürek, Hacer, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII (1993), s. 227-233.
- Uzunkaya, Uğur, *Budizm'in Mahâyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler (Metin-Aktarma-Açıklamalar-Sözlük-Dizin)*. Kesit Yayınları, İstanbul 2020.
- Wilkens, Jens, *Handwörterbuch des altuigurischen (Altuigurisch-Deutsch-Türkisch): Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*. Universitätsverlag Göttingen, Göttingen 2021.
- Wilkens, Jens, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. III. Fremdelemente. Band 2: bodivan-çigžin* [Uygurca Sözlük. İslamiyet Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerinin Dil Malzemesi. III. Yabancı Unsurlar. 2. bodivan – çigžin]. Verlag, Stuttgart 2023.
- Zieme, Peter, *Altun Yarıuq Sudur. Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāsaśūtra). Mit 139 Abbildungen auf 88 Tafeln*. Brepols, Turnhout 1996.

Elektronik Kaynakça

- DDB = Digital Dictionary of Buddhism. [www. buddhism-dict.net](http://www.buddhism-dict.net) [Erişim tarihi: 01.08.2024].
- URL-1: https://www.qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00028162 [Erişim tarihi: 21.04.2025].
- URL-2: https://www.qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00029411 ve https://www.qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00080795 [Erişim tarihi: 21.04.2025].
- URL-3: https://www.qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00031395 [Erişim tarihi: 21.04.2025].
- URL-4: https://www.qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00028229 [Erişim tarihi: 21.04.2025].
- URL-5: https://www.qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00028425 [Erişim tarihi: 21.04.2025].
- URL-6: https://www.qalamos.net/receive/DE2458Book_manuscript_00027952 [Erişim tarihi: 21.04.2025].
- U 2023: (ön sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2023seite1.jpg> (arka sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2023seite2.jpg>
- U 3231: (ön sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3231seite1.jpg> (arka sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3231seite2.jpg>
- U 5029: (ön sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5029.jpg>
- U 2090: (ön sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2090seite2.jpg> (arka sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2090seite1.jpg>
- U 2286: (ön sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2286seite1.jpg> (arka sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2286seite2.jpg>
- U 1858: (ön sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1858seite1.jpg> (arka sayfa): <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1858seite2.jpg>

OLD UYGHUR FRAGMENTS ON BUDDHAHOOD, REPENTANCE AND CONSCIOUSNESS

Betül ÖZCAN* 

After the Kyrgyz overthrew the Uyghur Steppe Khanate, situated in the north of Tian-shan, in 840, some of the Uyghurs migrated south and established the Gansu (Kansu) Uyghur state, while others moved southwest and founded the Turfan Uyghur state. Both states continued to exist in significant centers and, as a result, had the opportunity to coexist with various communities. The Uyghurs, in particular, interacted with religious circles – especially those of Buddhism, Manichaeism, and Nestorian Christianity – and created a body of translation literature by translating religious works into Turkish to have a deeper understanding of their belief systems. Old Uyghur Turkish, the second phase of the Old Turkish that can be traced through surviving scripts, significantly surpasses the earlier Old Turkish documents written in runic letters in terms of literary output and vocabulary. During the Uyghur period, a mature literary tradition developed, marked by the creation of Turkish equivalents for religious terminology and the adaptation of existing words with new meanings. As of 1899, growing interest in certain regions of Central Asia – Kashgar, Bin Buda Mağaraları, Turfan, Miran, Hoço, and Kızıl – led to a series of expeditions. These expeditions yielded the discovery of manuscripts, engravings, paintings, and other artifacts written in over twenty different languages, the majority of which were Buddhist texts. Scholars began studying and publishing these documents without delay. The Buddhist Uyghur texts, some of which have survived to the present day in their entirety while others in fragmentary form, have created a corpus of translated literature covering a wide range of topics. Buddhist Uyghur texts, mainly translations, consist of a book corpus called Tripiṭaka. This corpus contains discrete text units (passages) related to various issues. This study mainly discussed Old Uyghur fragments about the Buddhahood, repentance, and consciousness concepts. The cited fragments, which comprise a 95-line volume, are preserved today in the Berlin Turfan Collection under the archive numbers U 2023 (o. F.), U 3231 (T III M 123; T III 123.501), U 5029 (T II Y 60); U 2090 (o. F.), U 2286 (T I α 512; T I α), and U 1858 (T II Y 14). The study includes the transcription, transliteration, translation into Turkish language, textual commentary, and index/dictionary of the cited fragments. While preparing the transcription, the study followed the transcription and transliteration conventions outlined

* Research Assistant, Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Erzurum / Türkiye, betulyasarbas@erzurum.edu.tr; ORCID: 0000-0001-7463-8769

in *Uigurisches Wörterbuch*. However, some passages in these six individual fragments are severely damaged, and some lines had additional residues, making text repair difficult. Due to the damaged condition of certain lines, a line-by-line translation approach was adopted for the Turkish translation. Based on the text context, it was possible to restore some damaged lines. The commentary section provides explanations of the words that appear for the first time in the texts, reduplications, and Buddhist terms found in the texts. The dictionary section is organized alphabetically and contextually. The lexical entries include the actual forms of the words in the text and their restored versions. Although the fragments are generally damaged, they still maintain thematic coherence. The names of major and minor hells, Buddhist teachings, symbols of good fortune short penitential texts and the cycle of birth and death, magic formulas, and several penal methods for confession of sins are mentioned in the text. Information on the physical characteristics of the texts is based on descriptions by S.-C. Raschmann and Orçun Ünal.

The following are key findings of the study that address various topics based on six fragments preserved today in the Berlin Turfan Collection: 1) The Old Uyghur text, consisting of 95 lines, provided valuable data research on the Turkish language. Due to the extensive damage in the cited 12 fragments, the study included only transliterations. 2) A total of 207 lexical entries were identified in the dictionary section. While 148 (71.50%) of these entries consist of nominal roots and stems, 59 (28.50%) comprised verbal roots and stems. 3) Based on the overall vocabulary of the text, 22 words (10.63%) were identified as loan words. 4) Five of the identified loanwords (22.73%) are of Sogdian origin. 5) Two words (9.09%) were directly borrowed from Chinese. 6) Three words (13.64%) are of Sanskrit origin but were transmitted through Sogdian. 7) Two words (9.09%) are of Sanskrit origin and were likely transmitted through either Tocharian or Sogdian. 8) Five words (22.73%) are of Sanskrit origin and were borrowed via Tocharian. 9) Five words (22.73%) are of Sanskrit origin, but the intermediary language through which they were transmitted could not be determined.